

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1996

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ROBERT OPPENHEIMER
ΩΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΗΓΕΣΙΑ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΒΟΜΒΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΤΑΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Κύριε πρόεδρε,
κύριοι συνάδελφοι,
κυρίες και κύριοι,

Μαντεύω την άπορία σας: Πώς ένας άνθρωπος τῶν Γραμμάτων νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ἔργο ἑνὸς φυσικοῦ; Ἄλλὰ ὁ Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ, στὰ πρῶτα του χρόνια, εἶχε διστάσει ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφοσιωθεῖ στὴν ποίηση ἢ νὰ γίνεи ἀρχιτέκτων. Ὅταν, τελικὰ, ἀποφάσισε νὰ σπουδάσει φυσικός, δὲν ἔπαψε νὰ καλλιεργεῖ καὶ τίς δυὸ κλίσεις του: Ἐμβάθυνε στὰ μυστικὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐνῶ συγχρόνως μάθαινε ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ. Μιὰ ποιητικὴ συλλογὴ ὑπῆρξε ὁ γόνος αὐτοῦ τοῦ παράταιρου γάμου. Ἦταν γιὸς ἑνὸς Γερμανοῦ μετανάστη, ποὺ εἶχε πλουτίσει ἀπ' τὸ ὑφασματοεμπόριο καὶ τὴ συλλογὴ πινάκων καὶ μιᾶς Ἀμερικανίδας ἀπ' τὴ Βαλτιμόρη, ποὺ δίδασκε ζωγραφικὴ. Γεννήθηκε στὰ 1904. Ἦταν τὸ καμάρι τῶν γονιῶν του γιὰ τὴν πρόωρη εὐφυΐα του: Τὸ φιλάσθενο ἀγόρι στὰ πέντε του χρόνια εἶχε κιόλας μιὰν ἀξιόλογη συλλογὴ ἀπὸ μέταλλα, ποὺ τοῦ τὴν πλούτιζε ἀδιάκοπα ὁ παππούς ἀπ' τὴ Γερμανία, ἔτσι ὥστε στὰ δώδεκα νὰ ἀναδειχθεῖ μέλος μιᾶς Ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας, ποὺ θ' ἀποτελοῦσε ἀργότερα τὸν πυρήνα τῆς περιφημῆς «Μεταλλειολογικῆς λέσχης τῆς Νέας Ὑόρκης».

Σὲ μία χώρα, ὅπου ἡ ἐξειδίκευση ἦταν ὁ μόνος δρόμος γιὰ μιὰ ἐπιτυχημένη σταδιοδρομία, κάνει ἐντύπωση αὐτὸς ὁ παράδοξος νέος, ποὺ μέσα στὸ πάθος του

νά συλλάβει σέ ὅλη τὴν ἐνότητά της τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, διάβασε ὁλόκληρο τὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Γίβωνα «Παρακμὴ καὶ πτώση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας» ταξιδεύοντας μὲ τὸ σιδηρόδρομο ἀπ' τὸ Σάν Φραντσίσκο στὴ Νέα Ὑόρκη! Σὲ κείνες τὶς πνευματικὲς περιπλανήσεις του νόμισε πὼς θά'βρισκε διέξοδο στὴν ἰνδουιστικὴ σκέψη, γιὰ νὰ λύσει τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀνθρώπινη μοίρα. Καὶ ἔμαθε σανσκριτικὰ γιὰ νὰ μελετήσῃ τὶς Βέδες. Μάταια ὅμως. Μ' ὅλη τὴ γοητεία ποὺ ἄσκησε πάνω του ὁ Βουδισμὸς, τελικὰ δὲν μπόρεσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἀνήσυχό του πνεῦμα. Στὰ 1925 ἔπαιρνε τὸ δίπλωμά του ἀπ' τὸ Πανεπιστήμιό τοῦ Χάρβαρντ μὲ τὸ βαθμὸ «Ἄριστα μετ' ἐπαίνων» κάνοντας σὲ τρία χρόνια σπουδές, ποὺ οἱ συμφοιτητές του χρειάστηκαν τέσσερα. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ νέος κόσμος δὲν εἶχε ἀκόμη ἀνακαλύψει αὐτὴ τὴ χρυσοφόρο φλέβα ποὺ λεγόταν «ἔρευνα σὲ ἐπιστημονικὸ ἔργαστήριό» γιὰ νὰ ἐπενδύσῃ τὰ κεφάλαιά του, ὅπως πρόθυμα θὰ ἔκανε ἀργότερα. Ἐπόμενο, λοιπόν, ἡ ἐπιστημονικὴ πρωτοπορία τῆς Εὐρώπης νὰ γοητεύσῃ κάθε προικισμένο νέο, ποὺμποροῦσε νὰ ξοδεύῃ τὰ δολλάρια τοῦ πατέρα του γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ παράτολμες γνώσεις. Ὁ Ρόμπερτ ἄφησε τὸ νέο κόσμο, γιὰ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὰ πνευματικὰ χαρίσματά του στὴν παλαιὰ χώρα τῶν προγόνων του.

Στὴν Εὐρώπη, οἱ σοφοὶ τῶν ἐργαστηρίων ζοῦσαν μὲ τὸ φαουστικὸ ἔραμα πῶς νὰ ἀποσπάσουν ἐνέργεια ἀπ' τὸν πυρήνα αὐτοῦ τοῦ νέου καὶ μαζὶ τόσο ἀρχαίου θεοῦ, ποὺ λεγόταν «Ἄτομο». Γρήγορα ὁ Ρόμπερτ ξεχώρισε μέσα ἀπ' τὸ ἐπιτελεῖο τῶν «ἀγαπημένων νεαρῶν» τοῦ μεγάλου φυσικοχημικοῦ λόρδου Ράδερφοντ, ποὺ δίδασκε στὸ πανεπιστήμιό τοῦ Καϊμπριτζ. Ὁ γραφικὸς αὐτὸς σοφός, μὲ τὶς θυελλώδεις ἐκρήξεις τοῦ θυμοῦ καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του, ἀπ' τὰ 1903 κίβλας ἐργαζόταν ἐπάνω στὴ θεωρία του γιὰ τὴ «διαδοχικὴ διάσπαση ποὺ προκαλεῖται κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ραδιενεργῶν σωμάτων». Τὸ ἐργαστήριό του, μάλιστα, ἄρχισε νὰ θεωρεῖται ἕνα ἀπ' τὰ «προχωρημένα φυλάκια» στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ πυρηνικοῦ μυστικοῦ, ἀπ' τὴ στιγμή ποῦ, στὰ 1919, πέτυχε νὰ κάνει πραγματικότητα τὸ ὄνειρο τῶν ἀλχημιστῶν: Τὴν τεχνητὴ μετατροπὴ τῶν στοιχείων. Ὁ Ὀππενχάιμερ ἐργάστηκε κοντά του μὲ τόση θέρμη, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἐπιβράβευση τοῦ ζήλου του ἡ πρόσκληση ποὺ τοῦ ἔκανε ὁ ἄλλος μεγάλος φυσικὸς Μάξ Μπόρν γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἐπιμόρφωσή του στὴ Γερμανία.

Ἄλθινά, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου τὸ πανεπιστήμιό τοῦ Καίτιγκεν φημιζόταν σὰν ἕνα ἀπ' τὰ λιγοστὰ κέντρα ὅπου καλλιεργόταν ἡ μοντέρνα Φυσικὴ τῆς θεωρίας τῶν Κβάντα, ὅπως τὴν εἶχε προωθήσει ὁ Δανὸς φυσικὸς Νίλς Μπόρ πετυχαίνοντας νὰ κάνει τὴν πρώτη περιγραφή τοῦ ἀτόμου. Ὁ Ὀππενχάιμερ, ποὺ οἱ τολμηρὲς γενικεύσεις ταίριαζαν στὸ πνεῦμα του, ὅπως στοὺς εὐρυθώρακες τὰ

ἀλπικὰ ὕψη, ἔνωθε νὰ συνεπαίρνεται ἀπὸ ἐπιστημονικὸ πάθος μέσα στὴ γαλλήνια ἀτμόσφαιρα τοῦ ἀνοβεριανοῦ πανεπιστημίου. «*Ἦταν μιὰ ἐποχὴ ἐπική*», θὰ γράψει ἀργότερα ὁ ἴδιος, ἀναπολώντας τὰ ἡρωϊκὰ ἐκεῖνα χρόνια, ὅπου ἀλληλέγγυοι μεταξὺ τους οἱ μεγαλύτεροι φυσικοὶ ἀπ' τὰ πιὸ μακρινὰ σημεῖα τῆς γῆς — μὲ προπομπὸ τους πάντα τὸ βαθύτατα εἰσδυτικὸ πνεῦμα τοῦ Δανοῦ φυσικοῦ Νίλς Μπόρ — ἀνοιγαν τὸ δρόμο γιὰ τὰ πεπρωμένα τῆς νεώτερης Φυσικῆς, σὰ νὰ τίναζαν ὀδοφράγματα γιὰ νὰ καταλύσουν ἓνα καθεστῶς ἄγνοιας καὶ πλάνης. Ὁ Ὀππενχάιμερ, καθὼς αἰσθανόταν ἀνάμεσα στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο τοῦ Καίτιγκεν σὰν τὸ ψάρι μέσα στὸ νερό, καλλιεργοῦσε, — μελετώντας καὶ σπουδάζοντας κάθε τι — στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ τὰ φυσικὰ δῶρα του, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀγωνιζόταν νὰ δυναμώνει τὸν ἀσθενικὸ ὀργανισμό του πρὸς τὴν φυματίωση τὸν κρυφότερωγε. Ὡστόσο, ἔβρισκε πάντα καιρὸ νὰ διαβάξει φιλοσοφικὰ δοκίμια καὶ ὑψηλὴ λογοτεχνία. Ἔτσι, χάρις στὴν προσωπικότητά του, ξεχώρισε γρήγορα ἀπ' τοὺς συσπουδαστές του, δημιουργώντας ἓνα κύκλο ἀπὸ θαυμαστές, πρὸς τοῦ προφήτευσαν λαμπρὸ μέλλον, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι, καθὼς αἰσθάνονταν τὴν ὑπεροχὴ του σὰν βαρὺ ἴσκιό γύρω τους, καταφεύγανε συχνὰ σὲ μικροπρέπειες γιὰ νὰ καθυστερήσουν τὴν σπουδὴν του. Τέλος, τὸ Μάη τοῦ 1927 ὁ Ὀππενχάιμερ περνοῦσε μὲ βαθμὸ «Ἀριστα» ἢ «λίαν Καλῶς» τὴν προφορικὴν ἐξέτασιν, πρὸς γιὰ τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Καίτιγκεν ἦταν πραγματικὸς ἄθλος. Ἡ διατριβή του, μάλιστα, βαθμολογημένη μὲ ἄριστα, χαρακτηρίστηκε ἀπ' τὸν Μάξ Μπόρν «*Ἐργασία ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου, πολὺ ἀνώτερη ἀπ' τὸ μέσο ὄρο τῶν συνηθισμένων διατριβῶν*». Κάνοντας τὸν ἐπόμενο χρόνο ἓναν κύκλο ἀπὸ ἐπιμορφωτικὰ μαθήματα στὰ πολυτεχνεῖα τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Λέιντεν, ὁ Ὀππενχάιμερ ξάφνιασε τὸ ἀκροατήριό του, δίνοντας στὸ τελευταῖο μιὰ διάλεξιν ἀπευθείας στὰ Ὀλλανδικὰ, ἕξ μόνον βδομάδες ἀπ' τὴν ἐπίσκεψίν του στὴ χώρα τοῦ Ρέμπραντ. Στὰ τέλη τοῦ 1928 γύρισε στὴς Ἡνωμένες Πολιτεῖες μὲ βαρειὰς ἐπιστημονικὰς ἀποσκευὰς ἀποφασισμένος νὰ τὴν κάνει ἀκόμη βαρύτερες...

Ἡ Ἀμερικὴ αἰσθανόταν ἀκόμη τὸ ρίγος ἀπ' τὴ θριαμβευτικὴ πτῆση τοῦ συσταγματάρχου Λίντμπεργκ, πρὸς εἶχε διανύσει μὲ ἓνα μονοπλάνο τὴν ἀπόστασιν ἀπ' τὴ Νέα Ὑόρκη στὸ Παρίσι σὲ τριάντα τρισήμισι ὥρες, δίνοντας ἔτσι στὴ χώρα του τὰ πρωτεῖα γιὰ τὴν ἐπὶ κατὰ κράτος κατακτήσιν τοῦ αἰῶνα μας. Μολονότι εἶχαν περάσει μονάχα τρία χρόνια ἀπὸ τότε πρὸς εἶχε ἀφήσει τὴν Ἀμερικὴν, ὁ νεαρὸς φυσικὸς αἰσθάνθηκε νὰ πνέει καθαρότερος ἀέρας μέσα στὰ πανεπιστήμια τῆς πατρίδας του. Ἡ καλὴ ὥρα του ἀρχίζει. Καθὼς ἡ φήμη του εἶχε προτρέξει ἀπὸ δημοσιεύματά του στὰ γερμανικὰ καὶ ἀγγλόφωνα περιοδικὰ, τὰ πανεπιστήμια ἀνοίξαν τὴν πύλιν τὴν γιὰ νὰ τοῦ προσφέρουν ἔδρα. Ὑστερὰ ἀπὸ κάποιον δισταγμὸν, ὁ Ὀππενχάιμερ, — πρὸς στὸ πνεῦμα του ὑπέβρισκε πάντα ὁ λυρικὸς, — προτίμησε τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Μπέρ-

κλειύ τῆς Καλιφόρνιας, ἐπειδὴ εἶχε τὴν πληρέστερη βιβλιοθήκη ἀπὸ κλασικοὺς Γάλλους ποιητὲς τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα, ὅπως ἐξήγησε στὸν πρῶτανη κατάπληκτο ἀπ' τὴν ἀπροσδόκητη ἀπάντησή του.

Γρήγορα ὁ εἰκοσιπεντάχρονος σοφὸς ἔγινε τὸ ἴνδαλμα τῆς πανεπιστημιακῆς νεολαίας, πού τὸν ὑποδέχτηκε σὰν ἕναν θαυμάσιο ἐκπρόσωπο τῆς νεώτερης γενεᾶς τῶν ἀμερικανῶν φυσικῶν. Λεπτός, κομψός, μὲ τὰ πράσινα γελαστά μάτια του, πού σὰ νὰ τὰ σκίαζαν, μόλις σμίγανε τὰ πυκνά του φρύδια, δίνοντάς του μιὰ παράξενη ἀρρενωπὴ γοητεία — εἴτε μπαινόβγαине στὶς καφετέριες τῆς πανεπιστημιούπολης μὲ τὸ τσιμπούκι στὸ στόμα τριγυρισμένος ἀπὸ νεαρούς, εἴτε μουῦσε μέσα στὴν αἴθουσα διδασκαλίας αὐτοὺς τοὺς νεαροὺς στὰ μυστικά τῆς νεώτερης φυσικῆς — ἦταν, γιὰ ὅλους, ὁ «Ὀππι». Στὰ φροντιστήριά του ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἀληθινὰ ἰδιότυπη μὲ τὴν οἰκειότητα πού συνένωνε ἐκεῖ διδάσκαλο καὶ μαθητές, — μιὰ οἰκειότητα, πού θύμιζε πολὺ Ἀκαδημία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀληθινά, ὁ Ὀππενχάιμερ ἦταν γόης ὅταν δίδασκε. Ἄλλοτε καθισμένος διπλοπόδι πάνω σ' ἕνα τραπέζι ἀνάπτυσσε ἀβίαστα τὸ θέμα του μὲ μιὰν ἀδογματιστὴ σκέψη, ἄλλοτε, πάλι, μὲ τὴν κιμωλία στὸ χέρι ν' ἀραδιάζει στὸ μαυροπίνακα ἀτελείωτες ἐξισώσεις, — σὰ νὰ ἀποτύπωνε τὴν ἔμπνευσή του μὲ μουσικὰ σύμβολα — πάντα κατεχόταν ἀπὸ θέρημη, ὅπως ἕνας καλλιτέχνης.

Συχνά, μὲ τὶς παρενθέσεις ἢ τὶς ἀπρόοπτες σκέψεις του, ἔβρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποκαλύψει τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα του. Ἴδου μερικὲς σκέψεις, ὅπως τὶς διατύπωνε ἀργότερα σὲ κείμενά του: «*Στὴν ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει θέση γιὰ δόγματα. Στὸ σύνολό της ἡ ἐπιστήμη ἀνθοφορεῖ μονάχα σὲ καθεστῶς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ἡ πρόοδός της εἶναι παράλληλη μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν (...)* Ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ ἀδικεῖ, νὰ θέτει ἐρωτήματα, νὰ ἀπαντᾷ, νὰ πλανιέται, νὰ διορθώνει λάθη (...) Δὲν πιστεύω πὼς ὑπάρχει ὁμάδα ἀνθρώπων, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀρκετὰ σοφὴ, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ χωρὶς ἔλεγχο καὶ κριτική. (...) Τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα, ἡ ἐμπιστοσύνη στὸ πείραμα καὶ τὴν πειθῶ, ἀλλὰ ὄχι στὴν ἐπιταγή, ἰδοὺ ἢ κληρονομία πού μᾶς ἀφήσανε οἱ αἰῶνες, στὴ διαδρομὴ τῶν ὁποίων ἡ ἐπιστήμη ἔλλαξε τὴ μορφὴ τοῦ κόσμου». Σ' αὐτὰ τὰ φροντιστήρια συνήθιζε νὰ μπερδεύει, καμμιά φορὰ ἐπίτηδες, τὶς ἀπαντήσεις του σὲ ἐρωτήσεις πού τοῦ κάνανε γιὰ νὰ τὶς σαφηνίσει πρῶτα ἔντεχνα μὲ πλάγιες ἐρωταποκρίσεις — γέροντας κάθε τόσο τὸ κεφάλι ἐνῶ περνοῦσε καὶ ξαναπερνοῦσε τὴν παλάμη ἀπ' τὸ στόμα του σὰ νὰ ἤθελε νὰ ἀποσταῖξει τὶς φράσεις του — ὥσπου, στὴν κατάλληλη στιγμή, πετοῦσε τὴ λύση μέσα σὲ ἐνθουσιώδη χειροκροτήματα. Ἡ διδασκαλία του ἦταν μιὰ μύηση σ' αὐτὴν τὴν «*Παράτολμη περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος*», ὅπως ὁ ἴδιος χαρακτηρίσε τὴν πυρηνικὴ φυσικὴ. Γιατί, πρὶν ἀπὸ ὅλα, ὁ Ὀππενχάιμερ ἦταν ἕνας γεννημέ-

νος παιδαγωγός, πού ἀποτιμᾷ κάθε κατάκτηση τῆς ἐπιστήμης μὲ τὸ μέτρο τοῦ ἠθικοῦ της ἀντιχτύπου μέσα στὸν ἐσωτερικὸ κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἀποκρούοντας τὴν ἐπιστήμη σὰν αὐτοσκοπὸ, συνόψισε — σὲ μιὰ διάλεξή του ἀργότερα — τὸν προορισμὸ της μὲ τοῦτα τὰ ἐπιγραμματικὰ λόγια: «Σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ προμηθεύει τὰ ὄλκ'α καὶ τὴν πνευματικὴ βάση γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἑνὸς κόσμου, ὅπου τὸ παράδειγμα καὶ ἡ κατανόηση μποροῦν νὰ βεηθήσουν κάθε ἄνθρωπον, γιὰ νὰ καλυτερεύσει τὴν τύχην του καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τις ἐλπίδες του...». Θεωρώντας τὴν ἔδραν σὰν μιὰ ἐπαλξή, ὁ Ὀππενχάιμερ ἄρχισε ἕνα διμέτωπον ἀγῶνα, — αὐστηρὰ ἀκαδημαϊκὸ μέσα στὰ ἐργαστήρια καὶ τις αἴθουσες διδασκαλίας, γενικώτερα πολιτιστικὸ μὲ τὰ λογῆς δημοσιεύματα καὶ τις διαλέξεις του, — ἐνῶ ἀπὸ κάποια ἐθνότητα τῆς Εὐρώπης ἕνας ἄνθρωπος, πού ἔλοι ἀκόμη ριγοῦμε στὴν ἀνάμνησιν τῆς θηριωδίας του, ἄρχιζε κιόλας τὸ δολοφόνον ἔργον του, γιὰ νὰ δώσει, κάποια στιγμή, στὴ λέξιν «Ἐπιστήμη» τὴ σημασίαν τῆς Ἀπανθρωπίας.

Τὸ 1931 ἦταν μιὰ χρονολογία ἱστορικὴ. Ἀνακαλύφθηκε τὸ Νετρόνιον, γιὰ νὰ ἀποτελέσει μαζὶ μὲ τὸ Πρωτόνιον τὴ δίδυμην θεότητα, πού θὰ ἔδινε τὸ νῆμα στοὺς ἐρευνητὰς νὰ προχωρήσουν μέσα στὸ λαβύρινθον τοῦ πυρήνα τοῦ ἀτόμου. Ἀλλοίμονο, κάθε βῆμα τοὺς φέρνει σὲ νέο ἀδιέξοδον. Καὶ οἱ φυσικοὶ ἀνταλλάσσουν ἐπάνω ἀπὸ τις ὀγκομετρικὰς φιάλας τις ὑποθέσεις τους, ὅπως οἱ ἐπιτελικοὶ πάνω στοὺς χάρτες τῶν ἐπιχειρήσεων τὰ σχέδιά τους. Ὅμως τὰ χρόνια περνοῦν βραδύρρυθμα μέσα στὰ ἐργαστήρια, ἐνῶ τὰ πολιτικὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἐξελίσσονται μὲ καλπασμό. Σὲ ὅλη τὴν περίοδον ὡς τις παραμονὲς τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ὁ Ὀππενχάιμερ, μὲ τις ἀδιάκοπες ἐργασίας πού δημοσιεύει, ἔχει πιά ἐδραϊώσει τὴ φήμην του σὰν ἕνας θεωρητικὸς, πού τὸ πνεῦμα του ἀγκαλιάζει ὅλον τὸ φάσμα τῶν ἐρευνητῶν τῆς νεώτερης φυσικῆς. Ἐξἄλλου, σὰν διδάσκαλος, ἔχει κιόλας δημιουργήσει ἕνα λαμπρὸ ἐπιτελεῖον ἀπὸ νέους ἐπιστήμονες, πού τοῦ ἐκφράζουν τὴν εὐγνωμοσύνην τους μὲ τὴ δημοτικότητά του. Ὅμως τὰ μηνύματα ἀπ' τὴν Εὐρώπην φθάνουν ὀλοένα καὶ πιὸ σκοτεινὰ στὴ χώρα τοῦ προέδρου Ροῦσβελτ. Μέσα στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια οἱ διώξεις τῶν χιτλερικῶν κάνουν τὴ ζωὴν τοῦ πνεύματος τόσο ἀσφυκτικὴν, ὥστε οἱ ἀδύνατοι, γιὰ νὰ περισώσουν τὸ ἄσυλό τους, σιωποῦν καὶ ἀνέχονται, ἐνῶ οἱ — λίγοι εὐτυχῶς — διεφθαρμένοι στρατεύονται γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν. Φίλοι καὶ συγγενεῖς τοῦ Ὀππενχάιμερ ἔχουν κιόλας δοκιμάσει τὰ ἀντίποινα τῶν ναζιῶν. Στὴν Ἰταλία, πού κάνει θεαματικὰς ἐπιδείξεις γιὰ νὰ κρατᾷ τὸ γόητρό της σὰν μεγάλη δύναμις, ὁ κλοιὸς τοῦ φασισμού γίνεται ὀλοένα πιὸ πιεστικὸς γύρω ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος. Στὴν Ἰσπανίαν ἡ ἐλεύθερη σκέψιν διώκεται. Ὁ Ὀππενχάιμερ, πού ζοῦσε ἀδιαίρετα μέσα του τὸ πάθος γιὰ τὴν ἔρευναν μὲ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἀνθρώπινην ἀλληλεγγύην, δὲν μποροῦσε νὰ μείνει ἀδιάφορος μπροστὰ στὴ βίαν. Ἔτσι, μιὰ μέρα, κάποια

φίλη του φυσικός τὸν φέρνει σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς κομμουνιστικούς κύκλους τῆς Καλιφόρνιας. Ἀρχίζει νὰ ἐνισχύει οἰκονομικὰ κάθε ἀντιφασιστικὴ ὀργάνωση, γιατί, μὲ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του στὰ 1937, εἶχε κληρονομήσει ἀξιόλογη περιουσία. Τύπωνε ἀντιφασιστικὰ φυλλάδια καὶ τὰ κυκλοφοροῦσε χρησιμοποιώντας ἐμπιστοὺς του φοιτητές. Ὅμως ἡ θέρμη του γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ ἰδεολογία δὲν ἀργήσε νὰ καταπέσει, ὅταν ἔμαθε πόσο ἀπάνθρωπα εἶχε φερθεῖ ὁ Στάλιν σὲ φίλους του φυσικούς, ποὺ εἶχαν ζητήσει ἄσυλο στὴ χώρα του. Στὰ 1940 παίρνει γυναίκα του μιὰ νεαρὴ βιολόγο καὶ ἀρχίζει, σιγὰ-σιγὰ, νὰ ξεκόβει ἀπ' τὸ Κομμουνιστικὸ κόμμα, — στὸ ὅποιο, βέβαια, ποτὲ δὲν ἀνῆκε ἐπίσημα, — χωρὶς, ὥστόσο, ν' ἀποφύγει νὰ βλέπει ὅσους συμπαθοῦσε. Ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους ἦταν καὶ ὁ ἀδελφός του, ὁ Φράνκ, ποὺ οἱ μελέτες του γιὰ τὴν κοσμικὴ ἀκτινοβολία συμπλήρωναν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τῆς δικῆς του στὸ ἴδιο θέμα. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν στὴν Πολωνία καὶ ἡ ἀνακάλυψη τῆς διασπάσεως τοῦ οὐρανίου, εἶναι τὰ δύο γεγονότα ποὺ διαχωρίζουν αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, γιὰ νὰ προπέμψουν τὸ πνεῦμα στὶς μοιραῖες κατακτήσεις του...

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς διασπάσεως τοῦ οὐρανίου, — συμπίπτοντας μὲ τὴ χρονιὰ τοῦ Μονάχου καὶ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Χίτλερ στὴν Τσεχοσλοβακία, — κατατρόμαξε τοὺς ἀτομικούς φυσικούς, γιατί ἀναλογίστηκαν πόσο καταστρεπτικὴ θὰ ἔτανε «ἡ ἀνυπολόγιστη ἐνέργεια» ποὺ ἔκρυβε στὸν πυρήνα του αὐτὸ τὸ βαρύτερο ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς φύσεως, ἀν χρησιμοποιοῦταν ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς σὰν πολεμικὸ ὄπλο. Ὡστόσο, πολλοί, μέσα στὴ μέθη τῆς ἐπιτυχίας, δραματίστηκαν καὶ τὴν τεράστια ὠφελιμότητά του, γιατί καθὼς δὲν ἦταν σπάνιο μέταλλο, μποροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ θαυμάσια τὸν ἄνθρακα καὶ τὸ πετρέλαιο. Ἀληθινά, ὁ ἀτομικὸς φυσικὸς μεταβαλλόταν, ξαφνικά, σὲ ἓναν σύγχρονο Προμηθέα, ποὺ ἔκλεβε ἀπ' τοὺς θεοὺς ἓναν νέον «πῦρ» μὲ ἀπροσδιόριστες ἀκόμη συνέπειες γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος... Τὸ δίλημμα ἦταν δραματικὸ γιὰ τῆς συνειδήσεις τῶν φυσικῶν ἐκεῖνες τῆς σκοτεινῆς μέρας τοῦ 1939, ὅπου ὅσοι μποροῦσαν νὰ βλέπουν πέρα ἀπ' τὰ φαινόμενα, — τὰ γεγονότα στὴ μοιραία τους φορὰ, — ἦταν πιά βέβαιοι, πὼς ἡ Γερμανία δὲ θὰ ἀργοῦσε νὰ βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μὲ τῆς Δημοκρατίες. Διηγοῦνται, μάλιστα, πὼς ὁ Φυσικὸς Ὅττο Χάν, ἀκούοντας κάποιον νὰ περιγράφει μπροστά του τῆς δυνατότητες ποὺ παρουσίαζε στὴν πολεμικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἡ ἀτομικῆς ἐνέργειας, φώναξε: «Ὁ Θεὸς δὲ θὰ τὸ ἐπιτρέψει αὐτό!» Ἦδη, ἓνας μετὰ τὸν ἄλλον, οἱ ἄξιοι τοῦ προορισμοῦ τοὺς ἀνθρώποι τοῦ πνεύματος, μὴ μπορώντας νὰ ζήσουν στὶς ἀνελεύθερες πατρίδες τους, αὐτοεξορίζονται γιὰ νὰ ζητήσουν ἄσυλο στὸ νέο κόσμο. Ὁ μεγάλος φυσικὸς Ἑρρίκος Φέρμι, ὁ Οὐγγρος συνάδελφός του Λέο Τζίλιαρ κ.ἄ. ἀκολουθοῦσαν τὰρ τὸ δρόμο ποὺ εἶχε πάρει λίγα χρόνια νωρίτερα ὁ Ἀλβέρτος Ἀϊνστάιν. Ὁ Λέο Τζίλιαρ, μάλιστα, μέσα στὸν πανικό του, πρότεινε, τότε, στοὺς φυσικούς νὰ πάψουν νὰ δημοσιεύουν ἀνακοι-

νώσεις σχετικές με τὴν πρόοδο στὶς ἀτομικὲς ἔρευνες, γιὰ νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰ ἀποτελέσματά τους οἱ συνάδελφοι στὴ Γερμανία. Ἀλλοίμονο, τοὺς ζητοῦσε κάτι ἀπάνθρωπο: Νὰ ἀνατινάξουν τὶς μοναδικὲς γέφυρες ἀπὸ ὕπου ἐπικοινωνοῦσε, ὡς τότε, τὸ πνεῦμα. Ἡ νέα δαιμονικὴ θεότητα εἶχε βέβαια γεννηθεῖ, — θέλω νὰ πῶ ἀνακαλυφθεῖ, — βρισκόταν, ὅμως, ἀκόμη, στὸ λίκνο τῆς, ὥστε νὰ εἶναι ἀκίνδυνη. Ὡστόσο, μεθυσμένοι ὅλοι ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψή τῆς, ἀγωνίζονταν νὰ τὴν ἐνηλικιώσουν, μετὴν αὐτάρεσκη ὑστεροβουλία πῶς, στὸ τέλος, θὰ τὴν ὑποτάζανε... Ἡ εἰρωνεία τῆς τύχης θέλησε τροφοὶ τοῦ νέου δαίμονα νὰ εἶναι δύο ἀπ' τοὺς πιὸ μεγάλους εἰρημιστὲς τοῦ καιροῦ μας: Ὁ Ἀλβέρτος Ἀϊνστάιν καὶ ὁ Λεὼ Τζίλιαρ. Ἄς τοὺς τὸ συγχωρήσουμε ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξικακίας τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ «δεῖ δὴ χρημάτων». Καὶ ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἀλβέρτου Ἀϊνστάιν στὸ Λευκὸ Οἶκο γιὰ νὰ χρηματοδοτήσῃ ἡ ἀμερικάνικη κυβέρνησις τοὺς σκαπανεῖς τῆς ἀτομικῆς ἐποχῆς ἀντιμετώπιζαν τὴν ἀδιαφορία τοῦ προέδρου Ροῦσβελτ καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας. Οἱ ἐπίσημοι ἄκουσαν μὲ κάποια δυσπιστία αὐτοὺς τοὺς «πρόσφυγες» καὶ τοὺς «ὄψιμους ἀμερικανούς» νὰ μιλοῦν γιὰ ἓνα τερατῶδες πολεμικὸ ὄπλο, τὴν «ἀτομικὴ βόμβα» ἐκεῖνο τὸ πυρακτωμένο καλοκαίρι τοῦ 1939. Τίποτε, ὅμως, δὲ στάθηκε ἱκανὸ νὰ ἀνακόψῃ τὸ ρυθμὸ στὶς ἔρευνές τους. Μέσα στὴ ζέστη ποὺ δημιουργοῦσε ἡ πνευματικὴ ἀλληλεγγύη, οἱ σοφοὶ ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῆς Νέας Ὑόρκης, τοῦ Πρίνστον, τοῦ Μπέρικλεϋ, τοῦ Σικάγο, — ὅπως οἱ διοικητὲς τῶν μονάδων μιᾶς στρατιᾶς, — ἐπικοινωνοῦσαν ἀδιάκοπα ἀνακοινώνοντας κάθε τόσο τὰ ἀποτελέσματά τους, ἐνῶ ὁ Χίτλερ σάρωνε στὴν Εὐρώπη κάθε ἀντίσταση. Στις 6 Δεκεμβρίου 1941, ἡ καταστροφή τοῦ ἀμερικανικοῦ στόλου ἀπ' τοὺς Ἰάπωνες στὸ Πέρλ Χάρμπορ ἔκανε τοὺς ἐπίσημους νὰ ἀνανήψουν καὶ νὰ διαθέσουν τὶς ἀναγκαῖες πιστώσεις γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ νέου ὄπλου. Εἶναι ἡ στιγμή, ὅπου παρουσιάζεται στὸ προσκήνιο ὁ Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ γιὰ νὰ παίξῃ τὸ δραματικότερο ρόλο.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1942, ὁ στρατηγὸς Γκρόβ, ἀρχηγὸς τοῦ «σχεδίου Μανχάτταν» — ὅπως εἶχε ὀνομαστεῖ ἡ ὀργάνωσις γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς ἀτομικῆς βόμβας — συναντᾷ τὸν Ὀππενχάιμερ σ' ἓνα διαμέρισμα τοῦ τραίνου, ποὺ ἔκανε τὴ διαδρομὴ ἀπ' τὸ Σικάγο ὡς τὴν ἀκτὴ τοῦ Εἰρηνικοῦ, καὶ τοῦ προτείνει νὰ ἀναλάβῃ τὴ διεύθυνση ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ κέντρου, ὅπου θὰ προετοιμαζόταν ἡ κατασκευὴ τοῦ μοιραίου ὄπλου. Ὁ φυσικός μας δέχτηκε χωρὶς δισταγμὸ. Ἦταν τριάντα ὀχτῶ χρόνων. Ὅσο κι ἂν ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ γέννησε ἀντιδράσεις στοὺς κύκλους τῶν πυρηνικῶν φυσικῶν — γιὰτὶ γινόταν σὲ ἓνα νέο, λαμπρὸ, βέβαια, πανεπιστημιακὸ, πού, ὅμως, δὲν εἶχε τιμηθεῖ μὲ κανένα Νόμπελ ἢ διακριθεῖ γιὰ κάποια ἐξαιρετικὴ ἀνακάλυψιν — ὥστόσο δὲν εἶχε γίνει καθόλου ἐπιπόλαια. Ὁ Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ, κατατοπισμένος σὲ ὅλες τὶς ἐπιτεῦξεις μέσα στὰ εὐρωπαϊκὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα, εἶχε ἀπὸ τὸ 1939

ένδιαφερθεῖ ιδιαίτερα γιὰ τὴ διάσπαση τοῦ οὐρανίου καὶ τὴν κατασκευὴ τῆς ἀτομικῆς βόμβας, ἐνθαρρύνοντας, — μὲ χρηματικὲς εἰσφορὲς τοῦ μάλιστα — κάθε σχετικὴ ἔρευνα στὴ χώρα του. Πίστευε κι ἐκεῖνος, — ὅπως καὶ ὁ Ἀϊνστάϊν, ὁ Ζολιό, ὁ Λῶρενς κ.ἄ., — πὼς τὸ ἀπάνθρωπο αὐτὸ ὄπλο ἦταν τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ ἀναχαιτιστοῦν οἱ ὀρδὲς τῶν Γερμανῶν. Ἐξάλλου, ὁ πρόεδρος Ροῦσβελτ, μὲ τὴ λεπτὴ του διαίσθησι, εἶχε καταλάβει, πὼς γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ δικτατορία τῆς τεχνοκρατίας μέσα σ' ἓνα χῶρο ὅπου ἦταν ἐπόμενο νὰ διαγκωνιστοῦν κάποτε οἱ τεχνικοὶ μὲ τοὺς στρατιωτικοὺς, μονάχα ἓνας φυσικὸς μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία τοῦ Ὀππενχάιμερ μποροῦσε νὰ κρατᾷ ἰσορροπημένη τὴ διεκυστίνδα. Καί, ἀναντίρρητα, ὁ Ὀππενχάιμερ, μὲ τὴ φιλοδοξία ποὺ τὸν χαρακτήριζε καὶ τὴ διοικητικὴ του ἰκανότητα, ἓναν τέτοιο ρόλο θὰ τὸν ἔκανε δημιουργία. Ἔτσι, τὸ 1943, ἀναλάμβανε τὴ διεύθυνση τοῦ κέντρου ποὺ ἰδρύθηκε στὴν ἔρημο τοῦ Λὸς Ἀλάμος, μὲ τὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ προωθῆσει τὶς ἔρευνες γιὰ τὴν προετοιμασία καὶ τὴν κατασκευὴ τῆς ἀτομικῆς βόμβας. Τοὺς συνεργάτες του τοὺς εἶχε διαλέξει ὁ ἴδιος διατρέχοντας μὲ ἀεροπλάνο τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖς ἀπ' τὴ μίαν ἄκρη στὴν ἄλλη. Μὰ ἐνῶ ὁ στρατηγὸς Γκρόβ φανταζόταν πὼς οἱ ἐπιστήμονες ἐκεῖ μέσα δὲ θὰ ξεπερνοῦσαν τοὺς ἑκατὸ, στὸ χρόνο ἐπάνω ἢ «πολιτεία τῆς ἀτομικῆς βόμβας» — ὅπως ὀνομάστηκε τὸ κέντρο — εἶχε τρισημίση χιλιάδες ψυχές, γιὰ νὰ φθάσουν, λίγο ἀργότερα, ἀνάμεσα στὶς ἔξη ἔως ἐννιά χιλιάδες μαζί μὲ τὶς οἰκογένειές τους καὶ τὸ βοηθητικὸ προσωπικόν. Ὅσο κι ἂν ἡ ζωὴ μέσα σ' αὐτὴν τὴν αὐτοσχέδια πολιτεία ἦταν κουρδισμένη σὰν ρολοῖ, δὲν περνοῦσε ὅμως καθόλου δυσάρεστα. Μέσα στὰ ἐργαστήρια, τὴν ἀθόρυβη ἐπιστημονικὴ ἐργασία διαδέχονταν οἱ διαλέξεις, οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις καὶ οἱ συζητήσεις· ἔξω ἀπ' τὰ ἐργαστήρια, τὰ σπὸρ, οἱ ἐκδρομές, οἱ διασκεδάσεις καὶ ὁ καθημερινὸς κινηματογράφος. Μολονότι καθένας ἀπ' τοὺς ἐρευνητὲς προοριζόταν νὰ συμβάλει στὴ λύση κάποιου προβλήματος σχετικοῦ μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς ἀτομικῆς βόμβας, ὥστόσο ἀγνοοῦσε ὁλότελα τὶς ἐργασίες τῶν συναδέλφων του σὲ ἄλλα τμήματα. Ἐνας, μάλιστα, μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτοὺς οὔτε κὰν ὑποπτευόταν, πὼς μὲ τὴν ἐργασία του συντελοῦσε γιὰ νὰ μετατραπεῖ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια σὲ ἓνα φονικότατο ὄπλο. Ἔτσι, ὁ μαέστρος, ποὺ μὲ τὴν παγκέτα του συντόνιζε τὶς ἐργασίες ὅλων, — ξέροντας τὶς ἐπιτευξεις καθενὸς — ἦταν ὁ Ὀππενχάιμερ. Στὰ φανερά, τὸ κέντρο προστατευόταν ἀπὸ μίαν ἰσχυρὴ στρατιωτικὴ μονάδα, ποὺ ὁ ἐπικεφαλῆς της, ἓνας στενοκέφαλος συνταγματάρχης, ἔδινε λεπτομερῆ ἀναφορὰ στὸ στρατηγὸ Γκρόβ γιὰ τὴ διαγωγὴ καθενὸς ἐκεῖ μέσα. Ὅμως ἀόρατη ἐπόπτρια, ποὺ κρατοῦσε παγιδευμένους μέσα στὸ δίχτυ της αὐτὲς τὶς χιλιάδες ψυχές ὥστε νὰ παρακολουθεῖ ἀπ' τὰ μυστικὰ κάτοπτρα — τοὺς πράκτορές της — καὶ τὶς πιὸ ἀθόρυμες κινήσεις τους, ἦταν ἡ Ὀμοσπονδιακὴ ὑπηρεσία ἀσφαλείας. Μολονότι οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Λὸς

Ἄλάμος εἶχαν δικαίωμα νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ συναδέλφους τους ἀπὸ ἄλλες συμμαχικὲς χῶρες — ὅπως ἡ Ἀγγλία, ὁ Καναδᾶς, ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία — ὥστόσο ἡ ὑπηρεσία ἀσφαλείας ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ δυσκολέψει αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία ἢ — ὅταν γινόταν μὲ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσι — νὰ τὴν κάνει ἀπραγματοποίητη. Φαντάζεται, λοιπόν, κανεὶς τὴν εὐθύνη αὐτοῦ τοῦ μαέστρου μὲ τὸ ἀόρατο καὶ τόσο καχύποπτο ἀκροατήριον, ποῦ ἔπρεπε νὰ λογοδοτεῖ γιὰ κάθε παρερμηνεία τῆς ὀρχήστρας του σὲ ἀνθρώπους ἀνίκανους νὰ τὸν κατανοήσουν — τὸν Ὀππενχάιμερ — νὰ κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα σὲ συνεργάτες, ποῦ πίσω ἀπὸ ἕνα ἐγκάρδιον χαμόγελο κρύβανε τὸ μίσος τους γιὰ τὸν εἶχε ὑποκλέψει τὴν ἡγετικὴν θέσιν ἀνάμεσα σὲ μυστικούς πράκτορες, ποῦ θεωροῦσαν καθήκον τους νὰ τὸν κατασκοπεύουν καὶ νὰ τὸν σχολιάζουσι. Ἀληθινά, δὲν ἦταν καθόλου ἀξιοζήλευτος ὁ ρόλος ποῦ εἶχε ἀναλάβει ὁ Ὀππενχάιμερ νὰ παίξει στὸ παγκόσμιον προσκῆνιον: Νὰ βαδίζει ἔχοντας κάτω ἀπ' τὰ πόδια του καὶ γύρω του κάτοπτρα, καί, ὥστόσο, νὰ βαδίζει σταθερά. Οἱ ἔρευνοι μέσα στὸ ὑπερργαστήριον τοῦ Λὸς Ἀλάμος προχωροῦσαν ἀλματικά. Ὅμως τὸ παραπάτημα ἀπ' τὸν Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ κάποτε ἔγινε. Καὶ ἐπαναλήφθηκε συχνά. Ὁ ἴδιος δὲν εἶχε κρύψει τὸ ἰδεολογικὸ παρελθὸν του, ὅταν συμπλήρωνε τὸ καθιερωμένον πιά ἐρωτηματολόγιον τῆς κρατικῆς ἀσφάλειας, προτοῦ ἀναλάβει τὴν ἐπιστημονικὴν θέσιν. Ἔτσι, οἱ ταγμένοι νὰ προστατεύουν τὸ καθεστῶς τῆς χώρας ξέρανε κιόλας, πὼς ὁ ὑποψήφιος διευθυντὴς τοῦ ἀτομικοῦ κέντρου στὸ Λὸς Ἀλάμος εἶχε κάποτε σχέσεις μὲ τοὺς κομμουνιστικούς κύκλους τῆς Καλιφόρνιας. Ἄν δὲν ἀντιδράσανε, ὑπαγόρευε τὴν στάσιν τους ἢ σκοπιμότητα — αὐτὴ ποῦ τοὺς ὑποχρέωνε κατὰ καιρούς, νὰ κλείνουν τὰ μάτια καὶ σὲ ἄλλες («ὑποπτες»), γι' αὐτούς, κινήσεις τοῦ Ὀππενχάιμερ. Ὡστόσο, ἡ κρυφὴ ἀντιδικία μαζί του ἄρχισε νὰ παίρνει πιὸ σαφεῖς διαστάσεις, ὅταν, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1945, ὁ φυσικός μας, θέλοντας νὰ ξεπεράσει τὴν τυραννικὴν ἀντίφασιν ἀνάμεσα στὴν πράξιν του καὶ τὰ ἀνθρωπιστικά του ἰδεώδη, πῆρε μέρος στὴν ἐπιτροπὴ ποῦ ζητοῦσε ἐπίμονα ἀπὸ τὸν πρόεδρον Ροῦσβελτ νὰ μὴ χρησιμοποιοθεῖ ἢ ἀτομικὴ βόμβα. Μάταια προσπάθειαι. Ἡ ἀποφράδα 6 Αὐγούστου 1945, ὅπου ἡ Χιροσίμα καὶ τὸ Ναγκασάκι τυλίχτηκαν μέσα στὸ φονικὸ σύννεφον, ἐπιβεβαίωσε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὴν Ἱστορίαν τὴν ἦτταν τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ Ὀππενχάιμερ — «Πατέρας τῆς ἀτομικῆς βόμβας Α!», ὅπως εἶχε ἀποκληθεῖ — γινόταν διάσημος, ἀλλὰ ἦταν ἕνας δυστυχὴς. Σὲ λίγο, ἔδωσε τὴν παραίτησίν του ἀπ' τὸ κέντρο τοῦ Λὸς Ἀλάμος γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἰνστιτούτου προχωρημένων σπουδῶν τοῦ Πρίστον. Ἐαναγύριζε στὸ χῶρον τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς, γιὰ νὰ τὴν προαγάγει μὰ καὶ νὰ φιλοσοφήσει. Ἐαναγύριζε, ὅμως, μὲ ἕνα βαθύτατον αἴσθημα ἐνοχῆς. Ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «Ἠθική», κυρίες καὶ κύριοι, ἔχει διαφοροτικὴν σημασίαν στὸ χῶρον τῆς Πολιτικῆς ἀπὸ ἐκείνην τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐπιστήμης. Ἡ πρώτη στὴν κατηγορίαν

τῆς δεύτερης, ὅτι μποροῦσε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ρίψη τῆς ἀτομικῆς βόμβας στὴ Χιροσίμα καὶ στὸ Ναγκασάκι, — ἀφοῦ ἦταν πιά φανερὴ ἡ κάμψη τῆς Γερμανίας καὶ ἡ πιθανότητα νὰ ζητήσῃ ἡ Ἰαπωνία εἰρήνη, — μὲ τὸ σόφισμα, πὼς τίποτε δὲν εἶναι βέβαιο σὲ ἓναν πόλεμο, ἀρκέστηκε, αὐτοαπολογούμενη ὕστερα ἀπὸ πενήντα χρόνια, νὰ ἐκφράσῃ τὴ μεταμέλεια τῆς μὲ μιὰν ἀζήμια «Συγγνώμη», ποῦ ἡ δεύτερη τὴ θεώρησε ἀπλῶς ρητορική. Γιατί, μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος, κυρίες καὶ κύριοι, νὰ ἐπιζήσει ἀπ' τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης, ἡ ἀνθρωπότητα, ὡστόσο, συνεχίζει τὸ βίῳ τῆς χάρις στὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας...

Ἄν εἶναι βέβαιο, πὼς ἡ κορυφαία φάση μιᾶς ἐπιτυχημένης ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας εἶναι ἡ περίοδος ὅπου ὁ εἰδικὸς ἀρχίζει νὰ φιλοσοφεῖ, — νὰ συλλαμβάνει, θέλω νὰ πῶ, τὴν ἔννοια «Κόσμος» σὲ ὅλη τὴν ἐνότητά της, ἀνασυνθέτοντας τὶς ἐπὶ μέρους γνώσεις του, — τότε μποροῦμε νὰ ποῦμε ἀδίστακτα, πὼς ὁ Ρόμπερτ Ὁππενχάιμερ, ποῦ εἶχε τὴν ἰκανότητα αὐτῆς τῆς ἀναγωγῆς ἐνῶ ἀκόμη ἄρχιζε τὴ σταδιοδρομία του, εἶχε πρόωρα φιλοσοφήσει. Ἄς μὴ φανταστεῖ ὅμως κανεὶς, λέγοντας «εἶχε πρόωρα φιλοσοφήσει», πὼς εἶτανε μιὰ ἰδιοσυγκρασία μὲ τάση ὑπερβατικῆ, ὅτι, δηλαδή, κατεχόταν ἔμμονα ἀπὸ μιὰν ἀγωνία — ἡ ἔστω πίστη — μεταφυσική. Κάθε ἄλλο. Ἀντίθετα ἀπὸ πολλοὺς συναδέλφους του, ποῦ θαμπωμένοι ἀπὸ τὸ ἀνεξιχνίαστο καὶ πολυσύνθετο τῆς ὕλης, ὑποστηρίζουν δογματικὰ τὸ ὄντολογικὸ πρωτεῖο της, ἐκεῖνος, θρεμμένος μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία — καί, γι' αὐτό, πῶς σκεπτικιστῆς — ὅσο προχωροῦσε στὴ γνώση τῆς δομῆς τῆς ὕλης, τόσο περισσότερο πειθόταν, πὼς τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς θὰ βρῖσκεται πέρα ἀπ' τὴν ἐμβέλεια τοῦ πνεύματός του, ἀφοῦ δὲν μποροῦσε νὰ ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα: *«Τί εἶμαστε μέσα στὸ σύμπαν καὶ γιατί ὑπάρχομε μέσα σ' αὐτό»*. Ἐτσι, ξεκινώντας ἀπὸ μιὰν ἡρεμὴ παραδοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἀτέλειας, ἦταν ἐπόμενο νὰ στρέψῃ κάποτε τὸ ἐνδιαφέρον του στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Ἀναζητώντας ὅμως μέσα στὸ πάθος του γι' αὐτὸν κανόνες γιὰ μιὰ καλύτερη συμβίωσή του — ἐνῶ οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις, ποῦ ὁ ἴδιος εἶχε ἐλευθερώσει ἀπ' τὴν ὕλη τὸν ἀπειλοῦσαν μὲ ἀφανισμό — δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπ' τὸ νὰ διατρέξῃ τὸν αἰώνιο διαλεκτικὸ κύκλο, γιὰ νὰ καταλήξῃ ἓνας ἠθικολόγος. Τὸ καταλαβαίνω, πὼς στὴν ἐποχὴ μας, ἡ προσωνυμία *«Ἡθικολόγος»* ἔχει πάρει μιὰ σημασία, ποῦ κυμαίνεται ἀνάμεσα στὴν παραχάραξη τῆς ἀλήθειας καὶ στὴν καπηλεία της, γι' αὐτὸ βιάζομαι νὰ τὴν ἀντικαταστήσω μὲ μιὰ — ἀλλοίμονο — ἐξ ἴσου ἀμφίβολης σαφήνειας: *«Ἐγινε «ἀνθρωπιστῆς» — δηλαδή «φίλος τοῦ ἀνθρώπου»* σὲ μιὰν ἐποχῇ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος, πολιορκημένος ἀπ' τὴν Τεχνοκρατία, αἰσθανόταν μέσα στὴν παντερημιὰ του πόσο τοῦ εἶχε λείψει ἡ στοργή — δηλαδή ἡ ψυχὴ. Ἐνας ἀνθρωπιστῆς, ποῦ ἀφήνει συχνὰ τὸ μικροσκόπιο τοῦ ἐρευνητῆ καὶ ὀραματίζεται σὰν καλλιτέχνης ἓνα δικαιοῦτερο μέλλον γιὰ τοὺς συνανθρώπους του. Γιατί ὁ Ὁππενχάιμερ

πιστεύει απόλυτα, πώς οι «Θέσεις» τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τοῦ καλλιτέχνη εἶναι κοι-
νές, ἀφοῦ «ἀπὸ τὴν ιδιότητά τους εἶναι ταγμένοι νὰ ἑναρμονίζον τὸ καινούργιο μὲ
τὸ ἤδη οἰκεῖο, νὰ βρίσκουν τὴ σύνθεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ καὶ τοῦ παραδοσιακοῦ,
νὰ τακτοποιοῦν ἐν μέρει τὸ χάος», ὅπως ἔγραψε. Ἔτσι, ἔφτασε νὰ διαπιστώνει πώς:
«Τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ οἱ πρακτικὲς ἐφαρμογές
τους δὲν ἄλλαξαν μανάχα τὶς ὕλικές βάσεις τῆς ζωῆς μας ἀλλὰ καὶ τὶς πνευματικὲς.
Τροποποίησαν τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία μᾶς παρουσιάζονται τὰ προβλήματα τοῦ Καλοῦ
καὶ τοῦ Κακοῦ γιὰ τὸ ἄτομο καὶ γιὰ τοὺς κυβερνῶντες». Ἐπέμενε, «πὼς οἱ ἀνα-
καλύψεις τῆς ἐπιστήμης, ὅπως καὶ οἱ πρακτικὲς ἐφαρμογές τους, μετατόπισαν
τὴ γωνία ἀπ' τὴν ὁποία ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ θεωρεῖ τὰ ἠθικὰ προβλήματα».

Χρησιμοποιώντας γιὰ ὀρμητήριο τὸ ἤρεμο ἐπιστημονικὸ καταφύγιό του στὸ
Πρίστον, ὁ Ὀππενχάιμερ ἄρχισε τὶς ἐξορμήσεις του στὰ δύο ἡμισφαίρια γιὰ νὰ δια-
φωτίσει, — μὲ διαλέξεις, δημοσιεύματα, συνεντεύξεις, ραδιοφωνικὲς ὁμιλίαις, — τὴν
κοινὴ γνώμη ἐπάνω στὰ προβλήματα ποὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ ἄνθρωπος στὸ
κατώφλι τῆς ἀτομικῆς ἐποχῆς. Ὅσο καὶ ἂν οἱ συνάδελφοί του συνεχίζανε μὲ τὸ ἴδιο
πάθος μέσα στὰ ἐργαστήρια τὶς ἐρευνές τους, — ποὺ δὲν ἄργησαν νὰ καταλήξουν
στὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς προκατακλυσμιαίας δυνάμης μὲ τὴν ἀσύλληπτη φονικό-
τητα, τὴ βόμβα ὑδρογόνου — ἡ περίοδος ἐκείνη ἦταν εὐνοϊκὸ κλίμα γιὰ ἕναν ἀντί-
λογο στὴ θριαμβολογία τοῦ τεχνοκρατισμοῦ. Καὶ ἦταν ἰδιαίτερα τιμητικὸ, ὅτι τὸν
ἀντίλογο αὐτὸν τὸν ἔκαναν μερικοὶ ἀπ' τοὺς διασημότερους τεχνοκράτες — ἕνας
Ἄϊνστάϊν, ὁ Ζολιό, ὁ Νιλς Μπόρ, ὁ Ἐρρίκο Φέρμι, ὁ Λέο Τζίλιερ — ἀναγνωρίζον-
τας πὼς ἡ ἐποχὴ μας εἶχε ἀνάγκη, ὅσο καμμιά ἄλλη ἐποχὴ, ἀπὸ ὀδηγούς συνειδή-
σεων. Ἀνάμεσα στὸν ἑνδοξο αὐτὸν χορὸ ἦρθε νὰ προσθέσει τὴ φωνή του καὶ ὁ Ρόμ-
περτ Ὀππενχάιμερ ζητώντας ἐν ὀνόματι τῆς παρεξήγημένης ἐπιστήμης «σεβασμὸ
γιὰ τὸν ἄνθρωπο». Ἰδοὺ πῶς συνόψιζε τὴ συνηγορία του γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἕνας με-
γάλος τῆς ἐκπρόσωπος, ὁ Φρειδερίκος Ζολιό, σὲ μία διάλεξή του στὰ 1941: «Ἡ ἐπι-
στήμη εἶναι ἀθῶα γιὰ τὰ δεινὰ ποὺ τῆς καταλογίζουν καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα μόνη ὑπεύ-
θνη εἶναι μὴ κοινωνία ποὺ ἔχει ἀνεπαρκῶς διαποτιστεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστή-
μης. Ἡ ἐπιστήμη καθραυτὴ εἶναι ὀλότελα εὐεργετική: Μᾶς δίνει μίαν καθησυχασ-
τικὴ γνώση τῆς πραγματικότητος καὶ εἶναι ἕνας παράγων ἀνθρώπινης ἐνότητος». Καὶ ὁ
Ὀππενχάιμερ θὰ προσθέσει μαχητικότερα: «Δὲν ἔχουμε μόνάχα καθῆκον νὰ
ἀποκαλύψουμε τὰ σκοτεινὰ καὶ δυσοίωνα σημεῖα ποὺ συνθέτουν τὸ μέλλον, ἀλλὰ
νὰ τὰ ἐμποδίσουμε νὰ σκοτεινιάσουν τὸ μέλλον μας». Ποιὰ ἦταν αὐτὰ τὰ «σκοτεινὰ
καὶ δυσοίωνα σημεῖα»; Ὁ Ὀππενχάιμερ δὲ θὰ διστάσει νὰ τὰ ἀναφέρει ἀπροκάλυ-
πτα ὅποτε τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία, γιὰτὶ δημιουργοῦν τὴν ἀνθρώπινη ἀθλιότητα τῆς
ἐποχῆς μας: Ὁ ὑποσιτισμὸς σὲ τεράστιες περιοχὲς τῆς γῆς, ἡ πνευματικὴ σκλαβιά,

ἡ κοινωνικὴ καὶ φυλετικὴ ἀνισότητα, ὁ ἀνεξέλεγκτος ὑπερπληθυσμὸς, ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ὑπανάπτυκτων ἀπ' τοὺς προηγμένους, ὁ καιροσκοπισμὸς τῶν ἡγετῶν, ἡ μονοπωλιακὴ χρησιμοποίησις τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἀντιπάλου, ἡ μισαλλοδοξία, ὁ ταρτουφισμὸς τῆς παγκόσμιας γραφειοκρατίας. «Ζοῦμε σ' ἓναν κόσμον», — εἶπε σὲ μιὰ διάλεξή του — ὀλοένα πιὸ πλατύ, ὀλοένα πιὸ ἐκλεκτικό. Ξέρουμε τόσο πολλὰ πράγματα, ὥστε ἓνας μονάχα ἄνθρωπος εἶναι ἀδύνατον πιά νὰ τὰ ξέρει· οἱ ζωές μας εἶναι τόσο διαφορετικές, ὥστε δὲν μπορούμε νὰ νιώθουμε πραγματικὰ τὴν ἀλληλεγγύη μας· οἱ παραδόσεις μας, οἱ ἐπιστήμες καὶ οἱ τέχνες μας μᾶς χωρίζουν ἐνῶ ταυτόχρονα μᾶς ἐνώνουν. Ἡ ἀδυναμία ἀναστροφῆς τῆς γνώσης μας μᾶς ἀπαγορεύει νὰ ξαναγυρίσουμε πρὸς τὰ πίσω. Ὅτι μάθει μιὰ φορὰ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του γιὰ πάντα. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοοῦμε μιὰν ἀνακάλυψη, νὰ κλείνουμε τὰ αὐτιά στὴ φωνὴ τῶν ξένων λαῶν, νὰ σταματοῦμε τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς τῆς Ἀνατολῆς πίσω ἀπ' τὸ διπλὸ — καὶ γιὰ πολλὴν καιρὸ ἀδιάβατο — φράγμα τῶν ὠκεανῶν καὶ τῆς ἄρρησῆς μας νὰ κατανοήσουμε (...). Δὲν ὑπάρχει πιά δικαιολογία γιὰ τὴν ἀμάθεια, γιὰ τὴν ἀναισθησία, γιὰ τὴν ἀδιαφορία (...). Ἀφοῦ πρέπει νὰ ζοῦμε μὲ τὸ μόνιμο αἶσθημα πὼς ἀνήκουμε σ' ἓναν κόσμον ποὺ εἶναι πολὺν μέγανος γιὰ μᾶς, σὲ μιὰν ἀνθρωπότητα πολυποικίλη, ἃς υἰοθετήσουμε τουλάχιστον κριτήριο τῆς ἀρετῆς μας τὴ φρόνηση, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἐπιδειξοῦμε στὴν ἐκλογή μιᾶς ἐργασίας, μιᾶς ὁμορφιάς...».

Κυρίες καὶ κύριοι, γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐπιστήμη σκύβει μὲ θέρμη ἐπάνω στὸν ἐκλεκτό της καὶ τοῦ προσφέρει μακροβιότητα, γιὰ νὰ ἀπολαμβάνει ὅσο μπορεῖ περισσότερο αὐτὸ τὸ ἐξάισιο ταξίδι τῆς ζωῆς· ἄφθονα ἀγαθὰ, γιὰ νὰ ζεῖ χωρὶς ἔγνοιες· ἀνέσεις, γιὰ νὰ χαίρεται τὸν πολιτισμὸ του· ἓνα σύστημα ἐκλογικευμένης διακυβέρνησης, γιὰ νὰ μὴν ἀλληλοεξοντώνεται· καὶ μεγαλοφυεῖς ἐφευρέσεις γιὰ νὰ ἐξιχνιάσει τὸ μυστήριο ποὺ τὸν περιβάλλει. Θὰ δεχτεῖ τὴν προσφορά της, γιὰ νὰ περάσει «στὴν τιμὴ καὶ στὴν πεποίθησή του», — ὅπως λέει ὁ ἀλεξάνδρινος ποιητῆς — μιᾶς ἀληθινὰ νέας ἐποχῆς ἢ θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ πυροδοτεῖ τὰ θεμέλια τοῦ πλανήτη του; Ποτὲ ἄλλοτε, ὅσο στὶς μέρες μας, δὲ στέκεται τόσο δῖβουλος ὁ ἄνθρωπος μπροστὰ στὸ τρίστρατο καὶ ἀναρωτιέται γιὰ ποῦ θὰ τὸν φέρει ὁ δρόμος ποὺ ἀκολουθεῖ. Ὁ ἴδιος ὁ Ὀππενχάιμερ, σὲ σχετικὴ ἐρώτηση δημοσιογράφου, ἀποκρίθηκε: «Ἐνας κόσμος ἐνοποιημένος ἀπὸ τὴν τεχνολογία καὶ σὲ κίνδυνον νὰ κομματιαστεῖ μέσα σὲ λίγα λεπτά, μπορεῖ νὰ ἔχει ἀκόμη κάποια ἀνθρώπινη βάση γιὰ νὰ συνεννοηθεῖ». Ἐτσι, τὴ διέξοδο ὁ Ὀππενχάιμερ τὴν ἔβλεπε μονάχα ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ὄχι τῆς ἐπιστήμης. Γι' αὐτόν, ἡ «ἐπὶ γῆς εἰρήνη» ἐξαρθᾶται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία κατανόηση τῶν λαῶν καὶ λιγότερο ἀπ' τὴν πολιτιστικὴ πρόοδό τους. Ὡστόσο, ἐνῶ ἐπέμενε πάντα ὅτι: «ἡ γνώση εἶναι

ἀρετή», όμολογοῦσε, πὼς ὅσο καὶ ἂν «ἡ ἐπιστήμη προσθέτει κρείκους στὴ γνώση τοῦ ἀγνώστου (...) ὅ,τι ἀνήκει στὸν συναισθηματικὸ τομέα ἔχει πολὺ ἐρευνηθεῖ». Ἄς μὴ νομιστεῖ πὼς αὐτὸς ὁ ἄγνωστος συναισθηματικὸς κόσμος ὑψώνεται γύρω ἀπ' τὸν Ὀππενχάιμερ σὰν ἓνα τεῖχος, γιὰ νὰ τοῦ κρύψει τὴ θεὰ τοῦ κόσμου ἢ νὰ τὸν σύρει σὲ μυστικιστικὲς διαφυγές. «Ὁ ἐπιστήμονας, θὰ τονίσει, ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ὁμορφιά, τὴν ἀνθρώπινη μοίρα, τὴν ἀγάπη καὶ τὴ χάρη, τὴν εὐσπλαχνία καὶ μὲ κάθε τι τὸ πνευματικὸ. Δὲ σημαίνει ὁμως πὼς εἶναι θεῖος μὲ τὴν καθιερωμένη ἔννοια (...). Ὁ Θεὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ αἰτία τῶν νόμων καὶ τῆς τάξης, πὸν συναντοῦμε μέσα στὴ Φύση». Ὡστόσο, ἐνῶ ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔμεινε γιὰ τὸ πνεῦμα του κάτι ἀσύλληπτο, ἡ ἠθικὴ τῆς «Ὁμιλίας ἐπὶ τοῦ Ὁρους» εἶχε δο- νήσει τόσο πολὺ τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμο, ὥστε νὰ φτάσει νὰ πεῖ: «Νομίζω πὼς ἡ δύναμη καὶ ἡ ὀρθότητα τῆς χριστιανικῆς εὐαισθησίας ἄλλαξαν τὸν κόσμο ὅσο του- λάχιστον καὶ ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξη». Γιατί, κι ἂν ἀκόμη, ὅπως παραδέχεται, «ἡ γῆ δη- μιουργήθηκε ἀπ' τὴν συμπύκνωση τοῦ κοινοροῦ, πὸν προκάλεσε ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἡλίου — μέσα σ' αὐτὸ τὸ «ἱστορικὸ» φαινόμενον τοῦ κόσμου πὸν κράτησε κάπου εἴκοσι τρισεκατομμῦρια χρόνια — καὶ ἡ ζωὴ ἐφανίστηκε τυχαῖα «στὴ φάση ὅπου ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν χημικὰ ἀσταθής», ὥστόσο ὅ,τι ἀποκαλοῦμε «Ψυχή» θὰ ξεπερνᾶ κάθε ικανότητα προσδιορισμοῦ. Ἀναντίρρητα, ἐπέμενε, δὲν ξέρομε ἀπὸ ποῦ προήλ- θαμε καὶ τί εἴμαστε. Μποροῦμε, ὁμως, νὰ ξέρομε πὼς νὰ ζοῦμε καὶ πὼς νὰ συμπε- ριφερόμαστε». Αὐτὴ τὴ δεοντολογία ἔρχεται νὰ μᾶς ὑπαγορεύσει ὁ σύγχρονος ἐπι- στημονικὸς Οὐμανισμὸς. Εἶναι μιὰ στάση ἠθικὴ καὶ ὅχι ἡ σύλληψη ἐνὸς κοσμοει- δώλου. Ὑποκινούμενοι ἀπὸ αὐτὴ τὴ δεοντολογία, θὰ κατανοήσουμε, στὶς μέρες μας, τὴν διεθνεῖς κατακραυγὴ ἐναντίον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Κίνας, γιὰ τὴν ἐπιμονὴ τους νὰ ἐπιδείξουν τὴν ἰσχὺ τους μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν πυρηνικῶν δοκιμῶν.

Ὅσο ὁ Ὀππενχάιμερ ἐντείνει τὸ κήρυγμά του γιὰ τὴν ἀδελφосύνη τῶν λαῶν κάτω ἀπ' τὴν αἰγίδα τῆς ἐπιστήμης, διαδηλώνοντας τὴν ἀποστροφή του σὲ κάθε μορφή μισαλλοδοξίας, τόσο οἱ σχέσεις του μὲ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς χώρας του χαλάρωναν: «Ἡ ἐπιστήμη ἀνήκει στὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ ξέρομε ὅλοι, πὼς δὲν ὑπάρχει Φυσικὴ γερμανικὴ, οὔτε γενετικὴ Σοβιετικὴ, οὔτε ἀστρονομία ἀμερικανικὴ», τόνιζε σὲ μιὰ διάλεξή πὸν ἔδωσε μπροστὰ σὲ παλιούς διπλωματούχους τοῦ Πανε- πιστημίου τοῦ Πρίστον. Λίγο πρὶν ἀπ' τὴν ἐκλογή τοῦ στρατηγοῦ Ἀϊζενχάουερ στὴν προεδρία τῆς Δημοκρατίας, ὁ Ὀππενχάιμερ ἐγκατέλειψε τὴ δική του στὴν «Συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν παραγωγή τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας». Σπάνια πιά τὸν συμβουλευόνταν σὲ θέματα τῆς εἰδικότητάς του. Ἡ περίοδος τοῦ ψυχροῦ πολέμου τὸν βρῆκε μακριὰ ἀπὸ κάθε ὑπεύθυνον λειτουργήμα. Καί, γι' αὐτό, «ὑπο- πτο» στὴν Ὁμοσπονδιακὴ Ὑπηρεσία ἀσφαλείας. Οἱ Ἑνωμένους Πολιτεῖες περνοῦ-

σαν τὰ — γνωστά σὲ ὄλους μας — μισαλλόδοξα χρόνια τοῦ Μακαρθισμοῦ, ὅπου κάθε ἐλεύθερος στοχαστὴς χαρακτηριζόταν λίγο-πολύ «προδοτὴς». Καί, βέβαια, γιὰ τὸν Ὀππενχάιμερ, πού τόλμησε νὰ πεῖ: «Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὡς λαὸς οἱ ἀμερικανοὶ ἔχομε τὴν τάση νὰ βλέπουμε τοὺς διαβόλους σὰν ξένους...», δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ ἐξαίρεση. Ἡ ὑπερησία Ἀσφαλείας, — πού ξέρεῖ ὅταν θέλει νὰ θυμᾶται ἢ νὰ ξεχνᾶ — ἀνοιξε κάποια μέρα τοὺς φακέλους της. Ἡ ἀφορμὴ δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρεθεῖ: Ἔτσι, στὶς 23 Δεκεμβρίου 1953, γυρίζοντας ὁ Ὀππενχάιμερ ἀπὸ μιὰ θριαμβευτικὴ περιοδεία του στὴν Ἀγγλία, ὅπου εἶχε δώσει ἕναν κύκλο ἀπὸ θαυμάσιες διαλέξεις στὸ BBC καὶ τιμηθεῖ μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορα τιμῆς ἕνεκεν ἀπ' τὸ Καϊμπριτζ, κλήθηκε βιαστικά στὴν Οὐάσιγκτον, ὅπου ὁ συνάδελφος — ἀντίπαλός του μέσα στὴ «Συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ — Λέβιλ Στράους τοῦ ἀνακοίνωσε μὲ κάποια χυδαῖότητα, ἕνα γράμμα-κατηγορητήριο τοῦ στρατηγοῦ Νικὸλ, τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ὑπηρεσίας ἀσφαλείας. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ γράμμα ὁ πολιτικὸς συνεργάτης τοῦ στρατηγοῦ Γκρόβ κατηγοροῦσε ἀπροκάλυπτα τὸν Ὀππενχάιμερ γιὰ τὴν ἀντεθνικὴ δράση του στὰ δέκα τελευταῖα χρόνια ἀναφέροντας πρόσωπα καὶ παραποιώντας περιστατικά, ἔτσι ὥστε νὰ πιθανολογεῖται μιὰ τέτοια δράση. Στὸν κατηγορούμενο δινόταν προθεσμία εἰκοσιτέσσερες ὥρες, γιὰ νὰ ἀποφασίσει ἂν θὰ ὑποβάλει ἐπίσημα τὴν παραίτησή του ἀπ' τὴν «Συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ» — ἀναγνωρίζοντας, ἔτσι, ἔμμεσα τὴν ἐνοχὴ του — ἢ θὰ προτιμοῦσε ὁ «φάκελός» του νὰ φτάσει στὰ χέρια μιᾶς εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, πού θὰ διενεργοῦσε ἀνακρίσεις. Ὁ Ὀππενχάιμερ — θὰ ἦταν ἀκατανόητο νὰ ἔκανε διαφορετικὰ — διάλεξε τὸ δεύτερο. Ἡ ἀνακριτικὴ διαδικασία πού ἀκολούθησε, ἔγινε βέβαια «κεκλεισμένων τῶν θυρῶν». Ὁ συνήγορός του ὅμως, πού εἶχε φροντίσει νὰ φτάσει στὸν Τύπο ταυτόχρονα μὲ τὸ γράμμα τοῦ στρατηγοῦ Νικὸλ καὶ μιὰ συντριπτικὴ ἀντίκρουσή του ἀπ' τὸν Ὀππενχάιμερ — ὥστε ὁ ἀντίχτυπος γιὰ τὴν ἀνελεύθερη ἐνέργεια σὲ βάρος τοῦ πελάτη του νὰ εἶναι ἀντάξιος τῆς φήμης του, δηλαδὴ παγκόσμιος — ἀνοιξε, ἔτσι, τὴν αὐλαία, γιὰ νὰ παρακολουθήσει ἡ κοινὴ γνώμη τὸ δράμα ἐνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου — τὴν αἰώνια σύγκρουση μιᾶς συνείδησης μὲ τίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ. Οἱ δύο ἀντίδικοι γίνονταν ξαφνικὰ δυὸ ἀντίπαλα σύμβολα: Ὁ πρῶτος, τοῦ Φιλελεύθερου πνεύματος, πού κηρύττει τὴν πίστη του στὴν ἀνεξικακία· ὁ δεύτερος, μιᾶς σωβινιστικῆς μισαλλοδοξίας, πού, ἀπὸ τότε, καταχωρίστηκε στὰ λεξικά μὲ τὸ λῆμμα *Μακαρθισμός*. Ὁ Ὀππενχάιμερ προβαλλόταν γι' ἄλλη μιὰ φορὰ στὸ παγκόσμιο προσκήνιο, μὰ τώρα πιά δικαιωμένος καὶ ἀγνός. Τὰ γεγονότα δὲν ἄργησαν νὰ τὸν δικαιώσουν. Ἐκεῖνος, ὅμως, δὲν μνησιμάχησε. Ἦταν περίπου προστοιασμένος, ἀλλιῶς δὲ θὰ θύμιζε σὲ κάποια διάλεξή του τὴ σκέψη τοῦ Τζέφφερσον: «Γιὰ νὰ προφυλάξει ἕνας πνευματικὸς ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψης καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου, πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμος γιὰ νὰ ἀντι-

μετωπίσει τὸ μαρτύριο». Ἔτσι, συνέχισε μὲ τὸ ἴδιο πάθος τὸ ἔργο του μέσα στὰ ἐργαστήρια καὶ μὲ τὸν ἴδιο φανατισμὸ τὸ κήρυγμά του ἀπ' τὰ δημόσια βήματα, πιστεύοντας πὼς στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐξύψωση τοῦ ἀνθρώπου κάθε συμβιβασμὸς εἶναι μιὰ καμουφλαρισμένη ἐθελοδοουλεία. Γιατί, ἂν, κυρίες καὶ κύριοι, στὴν ἐποχὴ μας, τὰ δράματα παίζονται μέσα στὶς συνειδήσεις, ἀνάμεσα στὰ ἀντικρουόμενα («Ἐγὼ») καὶ ὄχι στὶς συγκρούσεις μὲ τρίτους· ἂν οἱ ἥρωικὲς πράξεις γίνονται μέσα στὰ ἐπιτελικά γραφεῖα καὶ ὄχι στὰ πεδία τῶν μαχῶν· ἂν οἱ συγκλονιστικὲς ἀνακαλύψεις πραγματοποιιοῦνται μέσα στὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια καὶ ὄχι σὲ παρθένες χῶρες — ὅμως, γιὰ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν τιμὴ καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ αἴτημα θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀμετάβλητο σὲ ὅλες τὶς ἐποχές: Ἐλευθερία καὶ Δικαιοσύνη.

Αὐτὸν τὸν «Ἀνθρωπο», ποὺ ἓνας φανατικὸς καθολικὸς βιολόγος, ὁ Ἄλέξης Καρρέλ, τὸν χαρακτήρησε «Ἄγνωστο» καὶ ἓνας ἄθεος συνάδελφός του, ὁ Ζὰν Ροστάν, τὸν ὀνόμασε μὲ κάποια κακεντρέχεια «Θαῦμα χωρὶς ἐνδιαφέρον», ὁ Ρόμπερτ Ὀππενχάιμερ τὸν ἀποκάλεσε «παιδί», γιὰ νὰ τονίσει, ὅτι τελικὰ κυριαρχεῖ μέσα του ἡ ἀνεξικακία, ἡ τάση του στὴν ὄνειροπόληση, ὁ αὐθορμητισμὸς, ἡ αἰσιοδοξία, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνιμη ἀνάγκη του γιὰ διαπαιδαγώγηση. Ὅμως, παρόμοιο χαρακτηρισμὸ μονάχα ἐπιστήμονας μὲ θέρμη καλλιτέχνη, ὅπως ὁ Ὀππενχάιμερ, μποροῦσε νὰ τὸν κάνει - δηλαδή ἓνας αὐθεντικὸς ποιητής, ὅπως ξεκίνησε.

Αὐτὸς ὁ ποιητής, κυρίες καὶ κύριοι, ἔδωσε τὸ δικαίωμα σὲ ἓνα λογοτέχνη, σήμερα, νὰ σκύψει στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο του, ἐξαιρώντας τὸ ἔργο τοῦ ἠθικολόγου ὅσο καὶ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου ἀτομικοῦ φυσικοῦ. Εἶναι προνόμιο τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος νὰ χαμηλώνει τὸν τόνο του μπροστὰ στὸ μυστήριο τοῦ κόσμου καὶ ν' ἀνοίγει τὴν καρδιά του, γιὰ νὰ βρῖσκουμε ἐκεῖ μέσα, ἐμεῖς οἱ συνηθισμένοι, τροφὴ γιὰ τὶς ἐλπίδες μας καὶ προφάσεις γιὰ τὶς ψευδαισθήσεις μας.